

Vitomir Belaj i Juraj Belaj

Sveti trokuti. Topografija hrvatske mitologije.

Zagreb: Ibis grafika – Institut za arheologiju – Matica hrvatska,
2014., 484 str.

Knjiga Vitomira i Jurja Belaja sastoji se od dvaju temeljnih dijelova. U prvome dijelu publikacije, koji nosi naslov *Pripravna poglavlja*, autori donose temeljne pojmove, uvodni pregled dosadašnjih istraživanja te artikulaciju osnovnoga koncepta *mita u prostoru*. U drugome dijelu knjige donose dvadeset primjera na kojima je primijenjen opisani teorijski koncept. U uvodnome poglavlju autori pozivaju kolege istraživače da se odupru svojem znanstvenom, skeptičnom umu te da „otvore oči i srce”. Kao sušta suprotnost tomu neformalnom pozivu na nimalo znanstveno istraživanje putovima ljudskoga emocionalnog i stvarnoga prirodnog okoliša, stoje egzaktni geometrijski likovi kojima se nastoje povezati spomenuti okoliš, odnosno ljudski, društveni i prirodni svjetovi. Trokuti o kojima Belaji pišu, naime, sasvim su egzaktnoga oblika, duljina i omjera među stranicama te precizno definiranoga kuta među hipotenuzama. Sažeto rečeno, *Sveti trokuti* linije su koje povezuju točke u prostoru, a moguće ih je rekonstruirati rabeći složene odnose među predslavenskim božanstvima kao presliku odnosa među zemljopisnim točkama u prirodi. Budući da slavenska kultura nije bila pisana, važne teme o religiji slavenskih naroda generacijama su prenošene usmeno. Autori donose hipotezu, koja je prema mišljenju mnogih etnologa neupitno i obilno potvrđena, prema kojoj su se tumači tih mitoloških priča koristili točkama u prostoru kako bi slikovito opisali pojedine važne elemente mita, vjerojatno u sklopu svojih vjerskih obreda. Riječ je o pokušajima rekonstrukcije praslavenskih mitova kroz istraživanje ostataka kultova u toponomastici i topografiji. Prema tome pristupu, koji je na našim prostorima među prvima formulirao Andrej Pleterski, tri su glavne točke što sačinjavaju sveti trokut. Te tri točke posvećene su glavnim protagonistima slavenskih mitova, odnosno Perunu, Velesu i Mokoš.

U uvodnome poglavlju autori su podsjetili na temeljna istraživanja starih ljudskih zajednica. Poseban je interes pritom iskazan pitanjima o mitologiji i odnosu prema okolišu. Povezujući tako prva istraživanja i nalaze o najstarijim ljudskim zajednicama sa suvremenim genetskim analizama, autori su nastojali upozoriti na interdisciplinarni karakter ove vrste znanstvenoga rada. Ipak, glavna je, premda neizrečena, namjera autora da publikacija bude prvenstveno znanstvenopopularna. Da su se uputili u tome smjeru, nedvosmisleno se vidi i iz poziva V. Bela-

ja, u predgovoru knjige, koji je upućen *poduzetnim, neustrašivim i maštovitim istraživačima* da zanemare svoju znanstvenu skepsu te da krenu na teren *upijati* nova znanja (str. XII). Pregled genetičkih istraživanja provedenih u posljednjih desetak godina autori donose s ciljem da upozore na to da su već i neandertalci, a posebice prvi ljudi, ostvarivali neke oblike obreda pri sahranjivanju posmrtnih ostataka članova svojih društvenih zajednica. Povezujući obred sa svjetonazorom te poimanje zagrobnoga života s vjerom i mitologijom, autori zaključuju da su stare ljudske zajednice za takve apstraktne pojmove morale imati razvijenu uporabu jezičnoga sustava i jasno određena jezična pravila. Naime, bez precizne uporabe pojedinih riječi i poštivanja reda kazivanja obred neće imati očekivani učinak. Baveći se svjetonazorom i duhovnom kulturom, autori u središte izlaganja postavljaju nematerijalnu kulturu. Razumijevanje svijeta, svjetonazor i spoznaja izražavaju se apstraktnim pojmovima, koji vjerojatno nisu bili razvijeni dio vokabulara starih ljudi. Takve su se temeljne osobine svjetonazora opisivale jednako kao i osobine prirodnoga okoliša u kojemu su ti ljudi živjeli. Upravo na tome mjestu dolazimo do najzanimljivijega dijela ove monografije. Koje su to poveznice koje spajaju prirodni prostor i shvaćanje toga prostora u konceptima društvenih zajednica? Riječ je ujedno o nekima od najvažnijih pitanja u kontekstu procesa imenovanja elemenata u životnome prostoru. Autori se, međutim, upuštaju u veoma složeno objašnjavanje temeljnih koncepata pretkršćanskih društvenih zajednica. Vokabular tih zajednica, a potom i religijski pojmovnik, temelji se na skupinama oprečnih pojmova, binarnih opozicija (toplo, hladno, svjetlo, tama) uz pomoć kojih su prve ljudske zajednice opisivale temeljno uređenje kozmičkih načela.

Ukratko razlažući temeljne koncepte praindoeuropske mitologije, autori se dotiču i najranijih europskih svetih trokuta. U njima se ogleda temeljno trojstvo, odnosno *trokut vrhovnih praindoeuropskih bogova*, koje su autori artikulirali kao trojstvo božanskih osoba. Oca, Majke i Zavidnika. U praslavenskoj mitologiji ulogu vrhovnoga boga ima gromovnik Perun, a zmijoliki je Veles označen kao njegov protivnik. Treća točka u tome praslavenskom svetom trokutu drevna je Majka, odnosno Mokoš. Karakteristike tih članova, kao i njihovi odnosi, ocrtavaju se kroz oprečne jezične pojmove. Perun je jamac reda, živi gore, na vrhu (brda), na suhome (primjerice, autori donose toponime *Perunovo brdo*, *Borun*, *Perin vrh*, *Perjak*...), za razliku od Velesa, koji unosi nered, „penje se na goru” i otima Perunovu ženu (toponimi *Veles*, *Veleševac*, *Mogoš*, *Mohokos*, *Mokalo*, *Mokošica*, *Mokrača*, *Mošnica*, *Mukoše*...). Mokoš je žena prvomu, ali i ljubavnica drugomu te je smještena uz vodu (najčešće kakav izvor, zdenac ili rijeku), gdje se dva svijeta susreću. Međutim, u toponimiji nisu zabilježeni samo protagonisti, već postoje i dokazi samoga „božanskog boja” između Peruna i Velesa, a odražavaju se u toponimima koji su izvedeni od riječi ‘žrvanj’ (primjerice *Žrnovo*, *Žrnovnica*, *Žrnovica*,

Žervena peč, Žrvena pečina) i 'trěbiti' (primjerice *Trebić, Trebišća, Trebište, Trebovec, Trebunj, Tribić, Tribišće, Tribižine, Tribohum*). Nakon dolaska kršćanstva dominantna točka posvećena Perunu, kao glavnomu poganskom bogu, nije u potpunosti zanemarena, već biva posvećena Perunovu pandanu u kršćanskoj mitologiji, odnosno u kršćanskome svetačkom panteonu. Dokaz je to da su dva kulta ipak, barem djelomično – ili prikriveno – koegzistirala. Dakako, opisana teorija nije sasvim prihvaćena u našim humanističkim znanostima. Zanimanje za tu tematiku, prema objavljenoj bibliografiji, intenziviralo se u posljednjih 20-ak godina te, kako se na prvi pogled čini, koincidira s konceptom prostornoga obrata u humanističkim znanostima. Ta se paradigma, naime, artikulirala također u sličnome razdoblju, a podrazumijeva okretanje fokusa istraživanja prema prostoru kao ključnome čimbeniku. U hrvatskoj se historiografiji ta tema uglavnom promatrala kroz prizmu kristijanizacije Hrvata, temu koja je sama po sebi veoma složena i nedovoljno rasvijetljena.

Drugi dio knjige posvećen je primjeni opisanih koncepata, a naslovljen je *Svete tročlane prostorne strukture uočene kod Hrvata*. Prva je opisana tročlana struktura u blizini Ivanca u Hrvatskome zagorju, a naslovljena je jednostavno *Trokut kod Ivanca*. Analizirajući taj prostor autori su nastojali utvrditi etimologije i pronaći najstarije toponimijske potvrde. U takvome je pristupu, pokazalo se, veoma važno pronaći i interpretacije povijesnih vrela koje su pisali hrvatski povjesničari. Stoga, pri analizi ivanečkoga trokuta autori prenose saznanja koja su na temelju povijesnih vrela donijeli Lelja Dobronić i Ladislav Šaban. Riječ je o povjesničarima koji su se veoma detaljno bavili važnim povijesnim lokalitetima sjeverozapadne Hrvatske te ih se doista može smatrati pouzdanim izvorima podataka. Iznoseći poznate podatke o povijesti ivanečkoga kraja, autori na koncu artikuliraju ideju pretkršćanskoga svetišta te povezuju vrh Ivančice, koji smatraju mjestom posvećenom vrhovnomu slavenskom božanstvu Perunu, *Ivanečki potok* koji povezuju s Mokoš te *Babinu goricu* s kapelom Sv. Duha, mjesto koje u toj konstelaciji personificira Velesa. Na ivanečki se pretkršćanski trokut nastavlja i *Lepoglavski trokut*, koji s prethodnim dijeli isti odnos kutova u trokutu te je njegova „zrcalna kopija” (str. 148). Detaljno opisujući lepoglavski kraj autori donose veći broj zanimljivih mikrotoponimijskih podataka te interpretacije nekih važnijih povijesnih zbivanja. U argumentaciji se pozivaju na postojanje većega broja malih crkava i kapelica, koje su danas već uglavnom zaboravljene. (Taj je dio terenskoga istraživačkoga rada veoma zanimljiv). Treći zagorski trokut sveden je na *ledinsku crtu* (str. 153) u Belcu, pa je stoga to poglavlje nazvano *Belska crta*.

U nastavku se autori okreću jugu Hrvatske. *Liburnijski sustav trokuta* obuhvaća trokute kod Mošćenica, *Brsečki trokut* te *Srednoistarski trokut*. Najviše je prostora posvećeno *Strukturama pod Mosorom* te *Paškomu svetom trokutu*. Mosorske strukture, kojima se bavio i akademik Radoslav Katičić, obuhvaćaju

Žrnovnički trokut, Podstranski trokut (ili *Trokut kod Zmijeskoga kamena*) i *Do-
lački trokut*. Paški sveti trokut najbolje je argumentiran od svih navedenih tro-
čanih svetačkih prostornih struktura u knjizi. Riječ je o trokutu na otoku Pagu
koji su opisali Goran Pavel Šantek i Vitomir Belaj 2006. godine. Tri godine poslije
G. P. Šantek objavio je članak *Paški sveti prostor, prilog tumačenju*, u kojemu je
dodatno razradio početnu ideju. Članak je naišao na priličan interes akademske
javnosti, a potom se za opisanu problematiku počela zanimati i šira publika. Do-
bro je istražen i toponim Borun u Kaštelima, kojim su se već bavili onomastiča-
ri (P. Šimunović) te neki povjesničari (T. Burić, V. Omašić). Posljednji se dio ana-
litičkoga poglavlja knjige bavi i svetim trokutima u okolini Zagreba, na Pelješcu,
Vodicama, Solinu... Bilo bi zanimljivo ovdje pročitati više i o polemikama koje se
vode u vezi s obrađenom tematikom, primjerice o *Nestvarnosti viđenja Božan-
skoga boja Peruna i Velesa na reljefu crkve u Žrnovnici* (Mužić 2011). Analizira-
jući reljef crkve u Žrnovnici autor zaključuje da je na njemu prikazan sveti Ju-
raj kako ubija zmaja te otklanja mogućnost da je na njemu prikaz slavenskoga
božanstva Peruna. Autor se osvrnuo i na povezivanje svetoga *Jurja s Perunom i*
božanskim bojem, zaključivši da je riječ o *zamišljanju nekih jezikoslovaca* koje
prerasta u mitotvorstvo.

Na posljednjim se stranicama knjige nalazi imenik mitskih toponima uz svete
tročlane prostorne strukture. Toponimi su najprije popisani u abecednome nizu,
a potom podijeljeni prema kategorijama i značenju, odnosno prema poveznica-
ma njihova značenja s elementima slavenske mitologije. Kategorije koje su upo-
rabljene u drugome dijelu popisa povezane su s glavnim bogovima (Perun, Veles,
Velesov svijet). Na tim su stranicama popisani svi toponimi koje su autori uspje-
li ubicirati i uklopiti u svoj koncept, premda motivacija koju navode autori nije
u uvijek sasvim točna (primjerice, imaju li doista toponimi *Zvezda* i *Crkvina* veze
s Mokoš, odnosno toponimi *Majurina* sa zmijom, *Divjaki* i *Zloselo* s Velesom...).

Zaključno, u uvodnome dijelu knjige autori donose okvir svojega istraživanja,
bave se podrijetlom europskih naroda, razdobljem velikih migracija te kulturnim
i religijskim pitanjima u razdoblju prije velikih migracija. Nastojeći odgovoriti na
pitanja o „pretcima” te baveći se, između ostaloga, i genetikom, autori u izlaganje
uvode pojam jezičnih predaka. Ključan dio izlaganja odnosi se na rekonstrukci-
ju mitologije, odnosno njezinih temeljnih elemenata. Pritom najavljuju da će, s ci-
ljem artikulacije prahrvatskoga religijskog svjetonazora nastojati rekonstruirati
povijest nekih elemenata praslavenskoga vjerskog sustava te usporediti pojedine
slavenske predaje, pa čak ih i uklopiti u širi indoeuropski okvir. Baveći se, uistinu
opširno, raznim aspektima religije starih europskih naroda, autori donose i podat-
ke o najvažnijim istraživanjima te polako usmjeravaju čitatelja prema temeljnim
pitanjima svoje monografije. U središtu je njihova interesa obred (kao obredni čin
i tekst), koji se u starim europskim kulturama i religijama može artikulirati kroz

razna trojstva i trodijelnosti, a, naposljetku i kao utjelovljenje spomenute tripartitnosti u obliku svetih trokuta, smještenih u prostoru. Ti trokuti ne funkcioniraju samo kao religijska prizorišta, ali autori se najviše usmjeravaju prema istraživanju toga svojstva određenoga broja lokaliteta, kojima su se posvetili u drugome dijelu knjige. Raščlanjujući religijske tekstove, općenite religijske i svjetonazorske činjenice, opisuju pozicioniranje vrhovnih praindoeuropskih bogova u „svetome trokutu”. Sveto se trojstvo potom preslikava i u troslojnoj strukturi društva, u trima generacijama bogova, praslavenskom panteonu... Ipak, na polovici se uvodnoga dijela knjige autori napokon vraćaju važnijemu dijelu svoje knjige, dijelu koji bi prema njihovu vlastitu shvaćanju trebao predstavljati stvarni (znanstveni) doprinos. Okrećući se „mitu u prostoru” (str. 67) autori opisuju stanje nakon doseljenja Slavena na naše prostore. Budući da su sa sobom donijeli i svoje bogove, oni ih počinju povezivati sa specifičnim mjestima u prostoru (vrhovi, stijene, mlake, vode) kako bi mogli kazivati slavenske mitove i pokazivati na mjesta na kojima su se zbivali pojedini mitski događaji. Sažeto rečeno, te su točke bile posvećene božanskim osobama u kojima prepoznamo Peruna, Veleša i Mokoš (str. 68). Premda se autori bave i drugim pitanjima, za njih su najvažnije opreke i osnovni principi koji se povezuju s pojedinim božanskim osobama. Stoga, dojam je da su čitatelji ostali uskraćeni za odgovore na neka pitanja iz razdoblja doseljenja Slavena i njihove kristijanizacije, na koje su autori možda mogli ponuditi svoj odgovor. Pisani su izvori iz toga razdoblja veoma rijetki, materijalni ostatci doduše nešto brojniji, stoga takvi dokazi o pretkršćanskoj duhovnosti Slavena na našim prostorima imaju izrazitu važnost. Osobito je zanimljivo, ali zasad nedovoljno argumentirano, opažanje da je važnost svetih točaka namjerno prenesena iz poganskih u kršćanska vremena. Nedvojbeno je najbolje proučena i zadovoljavajuće argumentirana pretkršćanska predaja ona o božanskome boju Peruna i Veleša, koja je ostavila velik broj toponima izvedenih od riječi kojima se opisuje taj sukob (toponimi *Perunova kosa*, *Trebišće*, *Trebinje*, *Žrnovnica*, *Žrnovo*, *Mošćenica*, *Veles* koje nalazimo na Mosoru, na obroncima Učke te kod Novoga Vinodolskog). Ujedno je riječ i o najbolje obrađenome tematskom sklopu ove monografije.

Branimir Brgles